

Rosemarie Putnam Tong, *Myśl feministyczna. Wprowadzenie*, przeł. Jarosław Mikos, Bożena Umińska, Warszawa 2002, 403 s.

Autorka *Myśli feministycznej* jest profesorem filozofii i bioetyki w Davidson College w Stanach Zjednoczonych. Prowadzi badania nad tzw. płcią kulturową. Ogromną popularność przyniosły jej następujące publikacje: *Women, Sex and Law* (1984), *Feminine and Feminist Ethics* (1993), *Feminist Approaches to Bioethics: Theoretical Reflections and Practical Applications* (1997). Zaprezentowana w Polsce przez Wydawnictwo Naukowe PWN *Myśl feministyczna* po raz pierwszy ukazała się w USA w 1998 roku. Stanowi przystępnie napisane kompendium omawiające kobiecy ruch kulturotwórczy i polityczny począwszy od XVIII wieku. Rzeczowo, bez obciążeń ideologicznych, opisuje w ośmiu rozdziałach różne odłamy feminizmu: feminizm liberalny, feminizm radykalny (libertariański i kulturowy), feminizm marksistowski i socjalistyczny, feminizm psychoanalityczny i kulturowy, feminizm egzystencjalny, feminizm postmodernistyczny, feminizm wielokulturowy i globalny, ekofeminizm. Autorka powołuje się na źródła poszczególnych stanowisk, bada ich genezę i rozwój, przedstawia argumentację, podejmuje krytykę. Celem tych poczynąń jest przede wszystkim uporządkowanie poglądów na temat feminizmu i rozwianie nieporozumień, jakie towarzyszą temu zjawisku od pierwszych prób wyzwolenia się kobiet spod supremacji mężczyzn.

Rozdział *Feminizm liberalny* przedstawia XVIII i XIX-wieczne korzenie feminizmu liberalnego, działania feminizmu liberalnego w XIX i XX wieku, myśl dwudziestowiecznego feminizmu liberalnego, współczesne kierunki feminizmu liberalnego. Poznajemy rozważania Betty Friedan, Patrici Ireland, Judith Stacey, Zillah Eisenstein, Elisabeth Holtzman, Belli Abzug, Eleonory Smeal, Jane English, Jean Bethke Elshaint, Pat Schroeder, Patsy Mink, Alice Jaggar, Naomi Scheman, Susan Wendell, Angeli Y. Davies. Są wśród nich zagorzałe obrończynie feminizmu oraz reprezentantki krytyki ich poglądów. Zdaniem feministek liberalnych, droga do wyeliminowania, a przynajmniej ograniczenia nierówności między płciami, polega na wprowadzeniu takich zmian politycznych struktur społeczeństwa, zwłaszcza praw, które zapewnią kobietom takie same możliwości edukacyjne i zawodowe, jakimi dysponują mężczyźni.

W rozdziale *Feminizm radykalny: perspektywa libertariańska i kulturowa* autorka analizuje jak płć biologiczna i kulturowa wpływa na sytuację kobiety w patriarchalnym społeczeństwie, rozpatruje opresyjne cechy w płci kulturowej („męskość” i „kobiecość”), opresyjne cechy seksualności („męska dominacja”, „kobiece podpo-

rządkowanie”), zjawisko pornografii jako objaw i symbol męczyzny władającego kobiecą seksualnością, problemy prokreacji i istotę macierzyństwa. Interpretuje poglądy Hester Eisenstein, Kate Millet, Shulamith Firestone, Marylyn French, Mary Daly, Dorothy Dinnerstein, Joyce Trebilcot, Ann Ferguson, Gayle Rubin, Christin Hoff Sommers, Andrei Dworkin, Catharine MacKinnon, Ann Koedt, Adrienne Rich, Marge Piercy, Mary O'Brien, Margaret Atwood, Genea Corea, Ann Oakley. Autorka stwierdza, że feministki radykalne – czy to o nastawieniu libertariańskim, czy kulturowym – dowodziły, że jeśli chcemy w pełni zrozumieć przyczyny trwałości systemów wzmacniających dominację mężczyzn i podporządkowanie kobiet, powinniśmy zająć się kwestią praw oraz odpowiedzialności kobiet i mężczyzn w sferze seksualności i reprodukcji.

W rozdziale *Feminizm marksistowski i socjalistyczny* R. Putman Tong omawia marksistowskie rozumienie natury ludzkiej, teorię gospodarki, teorię społeczeństwa, teorię polityki, poglądy Engelsa na temat pochodzenia rodziny, własności prywatnej i państwa, współczesny feminizm marksistowski. Należy wspomnieć, że rozdział ten jako jedyny w omawianej książce nie wnosi nic nowego dla polskiego czytelnika, zrozumiałe jest jednak, że dopowiedzenia takiego wymaga czytelnik amerykański. Krytyką tego odłamu feminizmu w USA zajmowały się Juliet Mitchell, Iris Young, Alison Jaggar, Nancy Fraser. Feministki marksistowskie i socjalistyczne wysuwały tezę, że dopóki nie dojdzie do zniesienia struktur gospodarki kapitalistycznej, ludzie nadal będą podzieleni na dwie przeciwstawne klasy – bogatych i biednych, przy czym z względu na wzajemne związki kapitalizmu i patriarchy, które wzmacniają siebie nawzajem, w szeregach ludzi ubogich będzie nadal więcej kobiet niż mężczyzn.

W rozdziale *Feminizm psychoanalityczny i feminizm kulturowy* autorka próbuje odpowiedzieć na pytanie, dlaczego kobiety zachowują się w taki, a nie inny sposób, penetruje głębię ich psychiki oraz sposoby myślenia kobiet. Feministki psychoanalityczne, odwołując się do takich freudowskich pojęć, jak faza preedypalna i kompleks Edypa, dowodzą, że u źródeł nierówności płciowych znajdują się doświadczenia z okresu wczesnego dzieciństwa, które prowadzą nie tylko do tego, że mężczyźni postrzegają siebie jako męskich, a kobiety jako kobiece, ale także do powstawania społeczeństwa patriarchalnego, w którym męskość jest uważana za coś lepszego niż kobiecość. Zakładając, że w społeczeństwie niepatriarchalnym kobiecość i męskość będą inaczej konstruowane i obie równie wysoko cenione, feministki psychoanalityczne twierdzą, że powinniśmy zmierzać do stworzenia bardziej androgynicznego społeczeństwa, w którym pełna osoba ludzka będzie stanowić stop pozytywnych cech zarówno kobiecych, jak i męskich. Na temat feminizmu psychoanalitycznego i kulturowego wypowiadały się Betty Friedan, Shulamith Firestone, Viola Klein, Helene Deutsch, Karen Horney, Clara Thompson, Dorothy Dinnerstein, Nancy Chodorow, Judith Lorber, Alice Rossi, Janice Raymond. Według feministek kulturowych dziewczęta i chłopcy wyrastają na kobiety i mężczyzn wyposażone/wyposażonych w pewne płciowo określone (*gender-specific*) wartości i cnoty, które – po pierwsze, odzwierciedlają znaczenie odrębności w życiu mężczyzn i związków w życiu kobiet, oraz –

po drugie, służą wzmocnieniu pozycji mężczyzn i osłabieniu pozycji kobiet w społeczeństwie patriarchalnym. Autorka przytacza tezy Carol Gilligan, Nel Noddings, Sandry L. Bartky, Jill Tweedie, Sarah Lucii Hoagland, Claudi Card, Elisabeth Cady Stanton, Barbary Houston.

Rozdział *Feminizm egzystencjalny* przybliży poglądy Simone de Beauvoir i jej klasyczne już dzieło *Druga płeć*. Aby idee zawarte w książce były bardziej zrozumiałe dla czytelników, Putnam-Tong przypomniła główne założenia filozofii Sartre'a. Simone de Beauvoir skupiła się na przeznaczeniu i historii kobiety, mitach narosłych wokół kobiet, życiu kobiety współczesnej. Jak w pozostałych rozdziałach, tak i tutaj mamy krytykę feminizmu egzystencjalnego. Wystąpiły z nią Jean Bethke Elshain, Genvieve Lloyd, Anne Withmarsh oraz Albert Camus.

W rozdziale *Feminizm postmodernistyczny* (nazywano go też „feminizmem francuskim”) autorka sygnalizuje, że nie ma jednej formuły na „bycie dobrą feministką”; mówi o fragmentaryzacji podmiotu, do której przyczyniają się czynniki seksualne, psychologiczne i literackie. Omawia niektóre najważniejsze wpływy na postmodernistyczną myśl feministyczną, porównuje feminizm postmodernistyczny i feminizm egzystencjalny, sytuje feminizm postmodernistyczny i dekonstrukcję (przyjmuje krytyczną postawę wobec wszystkiego tego, co społecznie uznawane jest za dobre, prawdziwe i piękne, sugerując, że może lepiej byłoby dla jednostki, by była „zła”, „fałszywa” i „brzydka”), prezentuje trzy perspektywy feminizmu postmodernistycznego – Helene Cixous, Luce Irigaray, Julia Kristeva. Krytyką tego odłamu feminizmu zajmowali się m.in. Daniele Stewart, Jacques Lacan, Jacques Derrida, Elizabeth Grosz, Naomi Schor, Margaret Whitford, Teresa de Lauretis, Linda Alcoff, Lao-Tzu.

Rozpatrując *Feminizm wielokulturowy i globalny* (w przeciwstawieniu do feminizmu postmodernistycznego), autorka reprezentuje pogląd, że przyczyną fragmentaryzacji są głównie czynniki kulturowe, rasowe i etniczne, a nie seksualne, psychologiczne czy literackie. Dlatego porusza problemy korzeni feminizmu wielokulturowego w USA, czarnych kobiet, wzajemnych powiązań systemu płci kulturowej, rasy i klasy. Definiuje pojęcie „wielokulturowości”, przez co rozumie „ruch społeczno-intelektualny, który za podstawową wartość uznaje różnorodność i postuluje poszanowanie wszystkich grup kulturowych, czego wyrazem jest traktowanie ich na tych samych zasadach”. Przywołuje wystąpienia Blaine J. Fowers, Elizabeth V. Spelman, Deborah King, Bell Hooks, Audre Lorde, Patrici Hill Collins, Jill Lewis, Tracey Gardner, Alice Walker, Karen Lindsey, Priscilli Painton, Angeli Y. Davis, Jesse Daniel Amers, Barbary Omolade. Feminizm globalny skupia swoją uwagę na negatywnych skutkach kolonialnej i nacjonalistycznej działalności rządów potęg gospodarczych oraz wielkich korporacji, dzielących świat na tzw. Pierwszy Świat (kraje bogate) oraz Trzeci Świat (kraje ubogie). Opresja kobiet w jednej części świata jest często uzależniona od tego, co dzieje się w innej części świata, a tym samym, żadna kobieta nie będzie wolna, dopóki na całym świecie nie zostaną zniesione warunki sprzyjające temu zjawisku. Główne przedstawicielki tej formacji feministycznej to: Charlotte Bunch, Alice Walker, Ann Russo, Robin Mor-

gan, Eschel M. Rhoadie, Adele Clark, Helen Rodriguez-Treas, Maria Mies, Susan Sherwin, Maria Lugones.

W rozdziale *Ekofeminizm* R. Putnam Tong stara się unaocznic związki między wszystkimi postaciami opresji, jakiej doświadczają ludzie, a jednocześnie skupia uwagę na dążeniu rodzaju ludzkiego do tego, by podporządkować sobie świat pozaludzki, czyli naturę. Poznajemy korzenie ekofeminizmu, ekofeminizm kulturowy (przyrodniczy – *nature ecofeminism*), feminizm duchowy (reprezentowany przez Starawk). Autorka analizuje poglądy Karen J. Warren, Janet Biehl, Rosemary Radford Reuther, Rachel Carson, Arne Naess, Sherry B. Ortner, Val Plumwood, Mary Daly, Susan Griffin.

Pracę wieńczy *Zakończenie. Marginesy i centra, Bibliografia*, bardzo cenna *Wybrana bibliografia prac feministycznych opublikowanych w Polsce* oraz *Indeks osób*.

Książka przeznaczona jest dla socjologów, kulturoznawców, politologów, dziennikarzy, filozofów, psychologów, pedagogów oraz wszystkich zainteresowanych poprawieniem jakości własnego życia.

*Jolanta Chwastyk-Kowalczyk*